

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 125 2004

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2005 och för recensioner 1 september 2005.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider om inget annat anges.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

ISBN 91-87666-22-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2004

samt med mannen i ”Trubbel” det ”egoistiska draget och självgodheten [...] även om egoismen inte går på djupet” (s. 238). Visar han inte motsatsen när han friar trots alla Fröken Frenssens dåliga sidor?

En intressant dikt är ”Drömmens flykt”, intressant också därför att den givit upphov till två olika läsningar, Ulmerts och min, där jag menar att min ligger närmare texten.

Ulmert talar om att den fotografiska bild som dikten beskriver har en påtaglig livlöshet, och att alla rörliga föremål försvinner ur bilden p.g.a. lång exponeringstid, medan personen på fotot är ett undantag eftersom han stått stilla. Han skulle alltså vara ett undantag från *rörelsen*. Men är det inte tvärtom? Förutom mannen finns ingenting annat på bilden än en bro och Notre Dame. Men mannen *rör sig*: ”(på bron smög en figur från Eugène Sue)” heter det i dikten (s. 269). Han blir ett undantag, visst, men inte från rörelsen utan från stillheten.

Slutligen vill jag dröja vid en dubbelexponering – för att låna metaforiken från Parisbilden ovan – i form av en dikt i två varianter, en dikt som med ett minimum av ändringar från den ena varianten till den andra skapar en helt ny betydelse, samtidigt som den håller fast den gamla.

Det gäller den avslutande dikten i ”Tre bilder från Boulogne” med raderna ”Runtomkring oss viskar det kärva gräset, / från en tuva sjunger ibland en fågel. / Under klippan rullar en tröttad dyning / fram över sanden.” (s. 28)

I Ulmerts tolkning heter det: ”Betraktaren står på land och blickar utåt havet.” (s. 27) Det tror jag inte alls. Betraktaren – han eller hon – *ligger* ner; bara så kan man höra viskningar och urskilja tuvan. Det är nämligen stunden efter ett kärleksmöte; ”Den tröttade dyningen som rullar in antyder att stormen är över”, skriver Ulmert (s. 28), dock utan att nämna att det samtidigt varit fråga om en *kärleksstorm*; hennes formulering ”En kärleksgemenskap är tänkbar” (s. 28) antyder sammanhanget men alltför svagt.

Förflyttar vi oss så till Adolphsons dikt ”Vinden från havet”, finner vi att ”oss” blivit utbytt mot ”dem” (s. 292), ett genialt grepp som förvandlar dikten från en kärleksdikt till en dödsdikt. Denna förvandling har också Ulmert iakttagit då hon skriver att den senare versionen skildrar ”en livlös situation efter döden”, ställd mot den tidigare varianten som istället ger ”associationer till en avslutad kärleksakt” (s. 293).

Denna karakteristik av den första dikten borde alltså kommit tidigare, liksom det kunde framgått tydligare att det i de båda varianterna sammantagna är fråga om Eros/Thanatos-temat från antiken, Bellman och Stagnelii ”Till förruttnelsen”: Kärleksbädden som samtidigt är dödsläget.

Charlotte Ulmerts avhandling har en styrka i att den med sin fullständighet kan fungera utmärkt som referensverk. Därvidlag är det utmärkt att den försetts med ett titel- och förstaradsregister. Synd att personregistret är litet snålt utformat: Namn på personer som i avhandlingen enbart nämns i egenskap av författare till en eller flera texter, har inte tagits med: Gunilla Bergsten och Pelle Holm för att nämna några.

Detta är ett val som kan diskuteras; värre är det att akribin lämnar en del i övrigt att önska. I käll- och litteraturförteckningen saknas några namn, och några av de ymnigt förekommande citaten innehåller fel; på sidan 114 har jag således funnit tre fel på tre på varandra följande rader, och på sidan 162 saknas ordet ”där” i en citerad strof, fastän Ulmert påpekar hur viktigt detta ord är i den anförda dikten. Bara som exempel.

I boken finns ytterligare ett tämligen stort antal lättare skriv- eller korrekturfel, dock har jag – stickprovsvis – inte funnit några sådana av meningsförstörande karaktär.

Efter detta pillakommande kan jag återigen konstatera att det är en värdefull bok som Charlotte Ulmert skrivit. Innehållsrik, vacker och inte minst generös. Generös både mot Olle Adolphson i en framställning som också kan uppfattas som en hyllning till en stor vispoet, generös däri genom att den liksom Adolphson själv tar visgenren på allvar, och generös mot läsaren genom att vara lättläst och överskådlig.

Gunnar Syrén

Wiveca Friman, *Växandets gestaltning i Peter Pohls romansvit om Micke* (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Lunds universitet 6; Skrifter utgivna av Svenska barnbokinstitutet nr 82). Lund 2003.

Peter Pohl debuterade 1985 med ungdomsromanen *Janne, min vän*. Det var en debut som direkt resulterade i två litterära priser, Litteraturfrämjandets debutantpris och Nils Holgersson-plaketten, en inledning på en lång rad svenska och in-

ternationella litteraturpriser och stipendier. Nu, mer än femton år senare, kan man konstatera två saker: debutromanen, med sin förnyelse av den svenska ungdomsromanen beträffande berättarteknik och engagemang, kan nära nog jämföras med den barnlitterära revolution som *Pippi Långstrump* innebar 1945; Peter Pohl räknas i dag som en av de absolut främsta ungdomsboksförfattarna i vårt land.

1986 inledde Peter Pohl en serie om fem romaner med anknytning till sin egen biografi. Två av dem har av biblioteken klassificerats som vuxenromaner, *Regnbågen har bara åtta färger* (1986) och *Klara papper är ett måste* (1998), och tre som ungdomsromaner, *Vi kallar honom Anna* (1987), *Medan regnbågen bleknar* (1989) och *Vilja växa* (1994). Det är dessa tillsammans med *De Stora Penslarnas Lek* (1989), en samling episka dikter (av någon anledning klassificerad Hc i stället för mer relevanta Hc.03) som står i centrum i Wiveca Frimans avhandling, ett drygt tvåhundra-sidigt opus.

Hennes syfte är att i romansviten följa hur huvudpersonen – han heter från början Heinrich, sedan Henrik och därefter Mikael eller Micke – utvecklas från barn till vuxen och hur detta skildras. I syftet ingår även att klargöra vilken livssyn som präglar romanerna. Hon har vidare ambitionen att ägna särskild uppmärksamhet åt tre huvudteman: längtan, ondska och skuld. I sin läsning har hon valt att se romanerna som en sammanhängande psykologisk skildring där olika existentiella frågor problematiseras. Vidare innebär den narratologiska ansats hon valt att hon framför allt undersöker berättarperspektiv, berättarens tillförlitlighet, berättarnivåer och temporalitet.

Redovisning av syfte, avgränsning och metod återfinns i ett avsnitt i avhandlingens inledningskapitel. I samma avsnitt säger Friman att hon valt att se Peter Pohls romaner som utvecklingsromaner och hänvisar till hur Kristina Järvtad använder begreppet i sin avhandling *Att utvecklas till kvinna*. Här skulle mer ha kunnat sägas än vad som nu ryms på tre och en halv rad. Bland annat borde förhållandet mellan utvecklingsroman och bildningsroman – en genre som bekant är mer eller mindre försvunnen från och med 1900-talet – ha belysts. I samband därmed hade det kunnat vara av intresse att uppmärksamma determinismens roll i upplysningsromanen. Här finns en relevant koppling till avhandlingen eftersom ett av dess syften är att, som sagt, tydliggöra roma-

nernas livssyn. Inte minst skulle analysen ha berikats av ett klarläggande av hur determinismen präglar protagonisten framför allt i *Regnbågen har bara åtta färger*.

Inledningens avsnitt "Tidigare studier" är av nödvändighet kort. Trots Pohls omfattande och uppmärksammade produktion har detta inte resulterat i annat än en del betygsuppsatser och artiklar. Två undantag nämns dock. Det ena är Bodil Kampp (inte Kamp som Friman skriver) och hennes avhandling från 2002, *Barnet og den voksne i det børnelitterære rum*. Den anknyter till Frimans avhandling såtillvida att den på narratologiska grunder undersöker relationen mellan den inskrivne berättaren och den inskrivne läsaren i sex böcker. Pohl är dock endast representerad med *Janne, min vän*. Det andra är Ulla Lundqvist, som i sin bok *Tradition och förnyelse. Svensk ungdomsbok från sextioal till nittioal* (1994) har analyserat några av Pohls böcker under den kongeniala rubriken "Livets skoningslösa framfart med de värnlösa". Friman kunde gärna även ha uppmärksammat Jannet Flinks magisteruppsats från 1996, *Peter Pohls oanade ungdomserfarenheter*.

Till inledningskapitlet hör också avsnittet "Barnlitteraturen som forskningsfält". Det känns onödigt. Innehållet refererar och citerar Boel Westins i och för sig intressanta synpunkter på barnlitteraturforskningens utveckling och potential. Men det ger intryck av pliktskyldighet; skriver man en avhandling om barn- och ungdomslitteratur bör man ha med ett avsnitt i likhet med detta. Varför, kan man fråga sig. Vem skulle komma på idén att på motsvarande sätt skriva avsnittet "Vuxenlitteraturen som forskningsfält"? Dessutom avslutar Friman med ett slag i tomma luften, då hon deklarerar att hon i sin läsning kan tolka Peter Pohls böcker med samma teoretiska verktyg som man använder i tolkning av vuxenlitteratur. För ett ögonblick tycks hon ha glömt att tre av de sex analyserade böckerna räknas som vuxenlitteratur.

Peter Pohls romaner är konstruerade som jagberättelser. Det skulle kunna tolkas som att de är självbiografiska, något som Pohl förnekar i flera artiklar och intervjuer. Vad han vidgätt är att han "skildrar många miljöer och händelser från verkligheten" (s. 18). Dessutom, kan man tillägga, har protagonisten och författaren samma födelseår. För Friman blir slutsatsen att hon inte avser "att genomföra någon biografisk analys men att i vissa delar belysa textens förhållande till det självupplevda och till den dokumentära, samhällseliga kon-

texten och därmed olika betingelser som legat till grund för romanernas tillkomst (ib.). Hon har därmed i huvudsak avstått från försök att utreda var gränsen går mellan självbiografi och fiktion

Det tycks mig vara ett klokt förhållningssätt. Däremot anser jag att Friman gärna hade kunnat säga något mer om jag-berättelsen som genre, gärna utifrån det faktum att romanerna till en del, enligt Pohl, ”grundar sig på tidiga egna dagboksanteckningar, vilket”, menar Friman, ”ger en självbiografisk och dokumentär prägel åt texten, i den meningen att den bygger på verklighetsunderlag (s. 17)”. Det understryker vad Staffan Björck en gång hävdade, nämligen att ”jag-romanen återger, vad berättaren erfarit, och dess väsentligaste förebild är otvivelaktigt självbiografen (ib.)”. Till detta kan som en liten detalj läggas ett citat ur ovanstående Jannet Flinks uppsats, där Pohl i en intervju säger: ”Berättelserna om Anna och Henrik är tyvärr alldeles sanna.”

Själva den problematik som uppstår i och med att gränsen mellan fakta och fiktion inte alltid är lätt att fastställa, menar jag borde ha fått sin belysning. Av värde hade även varit synpunkter på frågan vilka drivkrafter som får en författare att skriva självbiografiskt, eller åtminstone självbiografiskt inspirerat. Och för att anknyta till ett av avhandlingens syften: Vilken roll spelar det för författaren att i romanens form vittna om sin livssyn? Utgångspunkter härvidlag skulle ha kunnat vara psykoanalytiker som Johan Cullberg och Clarence Crafoord, men också frågor såsom ”I vilken utsträckning har Peter Pohl reflekterat över hur liv, minne, dröm och diktning i själva skrivakten glider över och in i varandra, hur i ena ögonblicket det ena dominerar för att i nästa, kanske omärkligt för författaren, skuggas av ett annat?” och ”Hur medveten har Peter Pohl varit beträffande det drag av obeständighet som kännetecknar barndomsminnen och i vilken omfattning har han uppenbart ägnat sig åt efterhandskonstruktioner?”

Som ovan nämnts har Friman valt att använda narratologins termer i sina berättartekniska analyser. Det innebär att Gérard Genette blir den bärande teoretikern tillsammans med Mieke Bal, Shlomith Rimnin-Kenan och Maria Nikolajeva. Även Michail Bachtin och dennes kronopteorier fungerar som en utgångspunkt. De narratologiska begreppen hanteras på tre olika sätt. Först förklaras på ett pedagogiskt tillfredsställande sätt narratologimodellens elementa (även om jag saknar

termen ”extern fokalisering” (s. 21). Ytterligare några termer med tillhörande förklaringar dyker upp i själva romananalysen. För det tredje finns exempel på termer som används utan förklaring. Det gäller ”iterativ” och ”repetitiv” (s. 54).

Genette presenterade sin modell redan för tretio år sedan i *Discours du récit. Essai de méthode* (1970). Med tanke på det genomslag den haft också i Sverige borde det inte vara nödvändigt att introducera den med en termgenomgång. Istället borde Friman ha använt sig av det ovanstående andra sättet, att låta termerna komma i samband med användandet och då förklara dem i den utsträckning det ansetts nödvändigt. Principiellt kan man alltså ställa frågan: ”Hur länge måste man börja en vetenskaplig studie med att förklara termerna i den teori man skall använda?” En annan fråga är vad Friman eventuellt skulle ha kunnat vinna på att läsa romansviten som *en* text och i likhet med vad Ulf Olsson gjort i sin avhandling om Birgitta Trotzigs *De utsatta* följa huvudpunkterna i narratologimodellen: berättelsens ordning, rörelse, frekvens, modus, berättandets tempus och rum samt berättaren. Då hade den brist på balans gällande användandet av narratologimodellen kunnat undvikas. Nu tas den i stort sett ur bruk sedan de två första romanerna har analyserats.

Inledningen avslutas med ett kort resonemang om intertextualitet. Anledningen är att Pohls texter, som Friman mycket riktigt säger, har gott om intertextuella inslag och meningsbärande allusioner. Med stor framgång visas detta i de fem analyskapitlen. Samtidigt som Friman visar sin beläsenhet gör hon insiktsfulla intertextredovisningar utan egentliga övertolkningar. Särskilt lyckade kopplingar görs bland annat till Dan Anderssons dikter, Kiplings *Djungelboken* och Grahams *Det susar i säven*. Till det förtjänstfulla hör även Frimans förmåga att finna symboler och synliggöra deras betydelse för textens mening. Det sistnämnda blir extra tydligt i analysen av sagorna i *De Stora Penslarnas Lek*, som visar hur särskilt färgsymboliken ger en extra dimension åt framför allt romanen *Regnbågen har bara åtta färger*. Överhuvud taget genomför Friman sin textanalys mycket insiktsfullt, och sällan eller aldrig störs jag av hennes tolkningar. Att de är subjektiva är en självklarhet, att de är rimliga är en förtjänst.

Emellertid har jag några andra erinringar. I syftet annonserar Friman, som jag nämnt, att hon vill ägna särskild uppmärksamhet åt tre huvudte-

man: längtan, ondska och skuld. I själva analysen tycks detta vara bortglömt. Redan i det första analyskapitlet riktas i stället intresset mot teman som "sökande efter gemenskap" och "sökande efter kunskap" (s. 27). I det andra ägnar Friman mest uppmärksamhet åt ett tema som kan formuleras "barns bearbetning av svåra upplevelser" (s. 72). I det tredje sägs att "svek, skuld, sorg, kärlek och längtan" (s. 114) är centrala teman och i det fjärde "vänskap, svek och ondska" (s. 151). Slutligen kallas i det femte kapitlet "livet som ett schackspel" och "klara papper är ett måste" för två ledmotiv (s. 184). Här borde även "begäret efter hämnd" ha nämnts. Alltså, de annonserade huvudtemana, längtan, ondska och skuld, blir endast tre bland många andra.

En annan erinran handlar om hur begreppet identitet används. Friman skriver nämligen: "Växandet handlar inte i första hand om ett sökande efter en egen identitet. Mest betydelsefullt för protagonisten är relationer till andra människor och att få insikt i hur omvärlden fungerar" (s. 65). För mig låter detta något motsägelsefullt, eftersom att sökande efter identitet vanligtvis är något som dominerar under ungdomsåren, växandets mest expansiva period för de flesta. Att komma till klarhet om detta innebär ett samspel med andra människor. Mickes sökande präglas inte minst av "ett samspel" med ledarna på Södra Latins sommargård; hans identitet blir alltså tydlig i relationen till dessa. Denna rimliga tolkning av identitetsbegreppet innebär att de två citerade meningarna, som kan uppfattas som konträra, knappast är det. Det finns också ett annat exempel på att Micke i sitt växande försöker etablera en individualistisk identitet. Jag syftar då på att han underkastar sig en närmast extrem hårdträning för att kunna bli löparstjärna. Detta protagonistens intressanta karaktärsdrag snuddar tyvärr endast Friman vid i samman med analysen av *Vi kallar honom Anna*.

Ytterligare en erinran gäller berättelsens trovärdighet. Några av recensenterna har berört detta beträffande *Regnbågen har bara åtta färger*. Man har till exempel efterlyst trovärdigheten i att huvudpersonen Henrik ibland blir ett barn som i vuxna ordalag ger uttryck åt en häpnadsväckande visdom och erfarenhet. Något ifrågasättande eller åtminstone någon problematisering av detta finns inte i avhandlingen. Det gäller för övrigt också moderns både centrala och mystiska roll. Hur sannolikt är hennes beteende i *Medan regnbågen bleknar*, då hon tydligt köper sig fri från sonen

medan han befinner sig i en traumatisk kris inlagd på ett sjukhus?

Beträffande avhandlingens formalia finns tyvärr en hel del anmärkningar att göra. Med andra ord lämnar ibland den vetenskapliga noggrannheten en del övrigt att önska. Vid sidan av en handfull skrivfel har jag observerat några felaktiga tryckår och felplacerade punkter i samband med inbäddade citat. Notapparaten är generellt sett för yvig. Några exempel: Information som skulle ha kunnat lämnas med hjälp av en not i slutet av en mening är inte sällan uppdelad på flera noter, varav en ibland tyvärr mitt i en mening. Det hade varit en fördel om författaren använt ibid. eller a.a. i stället för att alltid upprepa författarens förnamn och efternamn. Till detta kommer åtminstone sex noter som vittnar om överdriven nit eller osäkerhet om vem som är avhandlingens målgrupp: jag menar att det är onödigt att förklara skillnaden mellan folksaga och konstsa samt begreppen intertextualitet, katharsis, Judaspengar, moment 22 och paradiset.

Källförteckningen kan sägas vara något okonventionell i sin uppställning i och med att alla otryckta källor inte är samlade inledningsvis. Den är dessutom felaktig då den dubbelbokför ett flertal källor. Konkret ser det ut så, att till exempel en artikel av Birgitta Fransson i *Opsis Kalopsis* 1988:3 återfinns i källförteckningen på Fransson, Birgitta, men att dessutom också *Opsis Kalopsis* 1988:3 (utan ytterligare hänvisning) anges separat som en källa. I källförteckningen kan man bland källor på S också finna *Den Svenska Litteraturen I–III*. Vidare innehåller den Maslows *Motivation and Personality* trots att det är samme författarens *Utvecklingspsykologiska teorier* som används. Slutligen innehåller förteckningen ett dussintal titlar som inte har använts som direkta källor.

Avslutningsvis vill jag gärna peka på några av avhandlingens stora förtjänster. En är att den är skriven på god och lättfattlig svenska. En annan att den i analysdelen tydligt speglar att romansviten utsatts för en mycket ambitiös, och bitvis mycket lyckad, närläsning. En tredje, till sist, att den så tydligt visar på storheten i Peter Pohls författarskap. Få har kunnat visa det på ett sakkunnigare sätt än Wiveca Friman, vars avhandling kommer att vara av stort värde för kommande forskning om Peter Pohl.

Lars Wolf